

Kozma Dezső

Madách - a kolozsvári színpadon

Az első siker

Madách Imre drámai költeményének színpadi életéről két alapvető könyvet is írtak: az első ötven évről *Németh Antal*, 1933-ban, az ezt követő évtizedekről *Koltai Tamás*, 1990-ben.¹

Ma sem nélkülözhetjük egyiket sem, ha el szeretnénk igazodni Madách színpadának kulisszái közt. – A szerzők azonban nem vállalkoztak a vidéki előadások nyomkövetésére. Éppen ezért úgy gondolom, nem haszon nélküli áttekinteni Madách művének utóéletét egy olyan színpadon, mint a kolozsvári. Abban a városban, amely már 201 évvel ezelőtt hajlékot adott a magyar színjátszásnak, s amely immár száz esztendeje hú tolmácsolója Madách művének.

S talán nem érdektelen megemlíteni azt sem, hogy a szellemi erjedést szorgalmazó próbálkozások közepette történik meg ez a "megismerkedés"

1872-ben megalakul a kolozsvári Tudományegyetem, és új lapok, folyóiratok jelennek meg: 1885-ben sikerül megszervezni az

erdélyi művelődési törekvéseket összefogó Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületet (EMKE), három esztendő múltán pedig az Erdélyi Irodalmi Társaságot. De a Madách-mű iránti érdeklődésnek is vannak már eredményei a korabeli erdélyi tudományosságban. Hogy csak két példát említsék: *Haraszti Gyula* 1882-ben Kolozsvárott írja meg tanulmányát Madách világnézetéről, *Morvay Győző* pedig, másfél évtized múlva, Nagybányán jelenteti meg a szakirodalomban ma is számontartott Madách-magyarázatait.²

A valóságos eseménynek számító Madách-bemutató a színház meglehetősen válságos korszakában kerül sorra. A város egyik rangos napilapja, a Magyar Polgár például 1878-ban arra panaszodik, hogy a 20.000 forintos állami segély nem több, mint "fél mankó egy beteg ember hóna alatt" pár év múlva az igazgatóság külön emlékiratban kénytelen feltárni a minisztérium előtt az intézmény áldatlan anyagi helyzetét.

Azt is tudjuk, hogy a Tragédia kolozsvári

rendezőjének, *Ecsedi Kovács Gyulának* már korábban dédelgetett terve volt Madách művét színpadra állítani, de a nemes szándék épp anyagi okok miatt "hajótörészt szenvedett".³

1884. február 27-én Ecsedi Kovács Gyulának mégis sikerül elképzelését valóra váltania. Alig öt hónappal *Paulay Ede* budapesti ősbemutatója után, az 1821-ben megnyitott Farkas utcai színházban életre kel Kolozsvárról is Az ember tragédiája.

Janovics Jenő, a "kincses város" másik színházi egyénisége így emlékezik E. Kovács Gyulára: "Ecsedi Kovács Gyulában igazán megtestesült ennek a régiszínháznak minden hagyománya, élethivatása, sorsrendeltetése. Nemcsak a maga korát képviselte abban a színházban, hanem az előtte zajlott korok törekvéseit is hűségesen, múltakat tisztelően. (...) A magyar színpadi művészet hőskorának egyik legnagyobb érdemi és leggazdagabb tehetségű vezéregyénisége volt E. Kovács Gyula.

Igazi vezér volt: új utakat törő, tisztult célok felé lendülő, irányt parancsoló. Lelkesedése, tudása, hite és akaraterije a múlt század második felének művészi életére elhatározó befolyással volt. Egész korszakot képviselt: a magyar színpadi művészet legdúsabb és legáldásosabb korszakát (...)

Kovács Gyulának igen nagy része van abban, hogy a kolozsvári nemzeti színház a magyar színpadok élére lendült, nemes célkitűzéseivel, nemzeti, művészi és irodalmi útjelzéseivel."⁴

Ez a sokat olvasó színész, régi magyar drámák és Shakespeare hőseinek híres alakítója a kolozsvári Shakespeare-kultusz megterem-

tője is. És mi ekkor sem számított mellékesnek: a vidéki várost nem tekintette pusztán "előkészítő iskolának".

A Paulay felfogása alapján (öt felvonásban) színpadra vitt Tragédia főszereplői: a darabot rendező és a díszleteket tervező Ecsedi Kovács Gyula (Ádám), a budapesti ősbemutató Évája, *Jászai Mari* mint vendég és a már több mint egy évtizeddel korábban Kolozsvárra szegődő *Szentgyörgyi István* (Lucifer). Három különböző alkatú, stílusú színész, három művész-egyéniiség. Ahogy Janovics írja előbb idézett könyvében: "E. Kovács Gyula felhők fölött szárnyalt mindig. Szentgyörgyi pedig a földön vetette meg keményen a lábát."

A siker – miként a lapokból kitűnik – nem mindennapi. (Természetesen a taps szólott a kivételes alkalomnak és a mű alkotójának is.)

Másnap a *Bartha Miklós* alapította *Ellenzékben* a színház világában járatos filológus és szerkesztő, *Ferenczi Zoltán* a mű gondolati mélységét ("bölcességét") emeli ki. "Nálunk sem árt – írja –, ha másutt nem meghíni a közönséget a philosophus elmék kerekasztalához plátói lakomára, hol eszmék csatáznak a mély lelkek magukkal töprengve küzdenek. (...) A közönség nagy dolgok sejtésével és tudatával távozott a színházból..."⁵

A vélemények inkább vallásfilozófiai szempontból térnek el. Ferenczi szerint – korlélményből következően – Madách művében a pesszimista világnézet és a hit kibékítésének lehetünk tanúi, *Sándor József* a Kolozsvári Közlönyben – Madách európai rokonait keresve – Isten és ember viszonyát (hierarchiáját) tartja fontosnak, hit, remény és szeretet hármasságában jelölve meg Ádám küz-

delmének értelmét. S mert filozófiai drámának fogja fel ő is, természetesnek tekinti, hogy a közönség két részre oszlik: "egy tisztán csak látó részre s egy oly részre, mély értés, sőt mély még többet élvez az értés, mint látás által."⁶ Madách filozófikumára figyel az *Élet és Irodalom* című hetilapban *Hegedűs István* is. "A költeményt át meg átható bölcselmi szellem az ember küzdelmét és bukását politikai és társadalmi szempontból látja és láttatja. (...) Míg a misztérium keretében mozgó Goethenél a mennyország egész titokteljes hatalmával jelenik meg (...), addig Madách ege nagyon szegény, mert Madách az Úr által a politikai és társadalmi, tehát *világi* tusáiba elmerült embernek mondatja ki a megnyugtató szót..." Véggkövetkeztetése: "Nem a szeretet, nem a hit, nem a remény körében mozog Madách műve, de az értelmi felvilágosodás újabb meg újabb haladásait mutatja be."⁷

Talán ennyiből is kitűnik: hit és tudás később annyiszor és annyiféleképpen megfigyelhető szembesítéséről van szó már ezekben a korai értelmezésekben, az ekkori kolozsvári Madách-magyarázók írásaiban is vissza-visszatérő filozófiai megközelítésről.

Jászai Mari "föltétlen meghódolásra kényszerítő művészetét", tizenhárom szerepének sokarcúságát egyértelmű elismeréssel illetik, a legnehezebb művészi feladatnak Ádám szerepe tűnik. Igaz, Szentgyörgyi számára idegen volt Lucifer alakja, de visszafogottabb minősítése azzal is magyarázható, hogy a rendezés – mint annyiszor később is – Ádám küzdelmét állította központba. Egy év múltán az egyik színházi beszámoló szerzője meg is fogalmazza az Ellenzékben: "Az ember tra-

gédiájának úgyszólván két szerepe van. Ádám és Éva."⁸

Az is lehet, hogy Szentgyörgyi (huszonkilenc évig játszotta Lucifer szerepét) közvetlen játéktípusa magához idomította az "ördögi" Lucifert. Janovics szerint "lassú mozgású, megfontoltan beszélő furfangos és gonosz magyar paraszttá" alakította.

A következő évad előadásairól megjelenő tudósítások új tehetséget köszöntenek Éva szerepében, az alig tíz hónappal korábban érkezett *Medgyasszai Evelint*, hogy aztán (nem tudni, mi okból) csak kilenc évi szünet után láthassa ismét Kolozsvár közönsége a Tragédiát.

Madách azonban addig sem hiányzik a kolozsvári színpadról. E. Kovács Gyula először alkalmazza színpadra három darabját: a *Csák végnapjait* (1886), jutalomjátékként a *Mózes* t (1888), majd a *Férfi és nőt* (1892).

Visszhangja a háromszor bemutatott Mózesnek volt, az elismerés a mű "gondolatiságának" s a "pompás kiállítás"-nak szól ezalakkalommal is. Az Erdélyi Híradó tárcaírója 1888. febr. 21-i számában így fogalmaz. "Nem annyira a dráma poézisének, mint inkább tendenciájának köszönhető, hogy E. Kovács úr Mózeset scenírozta (...) Mintha Mózes nem a bibliai mythos hőse volna, hanem a magyar faj szabadságszeretetének megszemélyesítése." Madách számára – fejtegeti ugyanennek a lapnak a március 5-i számában Ferenczi Zoltán – nem a dráma a fontos, hanem az eszme. Valóban, Ecsedi Kovács Gyula a "lelkesítést hitte időszerűnek".

A Tragédiát 1895. december 4-én tűzi ismét másorra a kolozsvári színház, a társulat

igazgatójának, *Ditrói Mór*nak rendezésében. Az *Ellenzék* szavai szerint: "új erővel ébredt fel a pihenés hosszú álmából". E. Kovács Gyula és Szentgyörgyi mellett *Hunyadi Margit* személyében új Évát láthat a közönség (és *Beregi Oszkárt* rabszolgaként).

Az új "kiállításban", új szereplőkkel, a látványt fokozni kívánó díszletekkel előadott mű lelkes fogadtatása most sem marad el. "A kolozsvári színház ritka fényes ünnepet élt tegnap este" – veti papírra a Kolozsvár hírlapírója, *Gyalui Farkas*, az erdélyi művelődés ügybuzgó szervezője. Lírai hangvételű cikkében különösen a tömegjelenteket tartja sikerülteknek, mindenekelőtt – az első kolozsvári bemutatóhoz hasonlóan – a párizsi szint. "E tekintetben – írja – a francia forradalom jelenetében a mi színpadi viszonyainktól alig *remélhető* hatalmas erejű és hatású dolgot végeztek. Érdekes, hogy a jelenelekben maga *Ditrói* igazgató is részt vett, mint statiszta, egy sansculotte szerepében: így vezényelte úgyszólván a jelentet a megírt színen, odahelyezvén magát is a hatásos képbe – akár egy festő, aki magát is odafesti a képén, mint mellékalakot."⁹ "Mintha maga a természetes élet zsbongása riadna fel a forradalmi Párizs utcáin..." – állítja az *Ellenzék* szingóval jezett cikkének írója.¹⁰ (A forradalmi induló éneklésében részt vett a Kolozsvári Dalkör is.)

Gyalui külön kiemeli a londoni vásárt lezáró képet (négy csontváz ássa a sírt, végül mindenkit bevezetnek a sírgödörbe) mint eddig Kolozsvárott nem látottat, amely nemcsak a Paulay-féle rendezéstől tér el, hanem Madách utasításától is. A cikk szerzője elismeri ugyan, hogy a jelenet érzelmileg hatásos

("nem egy néző szemében forró könnyecseppet fakasztott", hogy "a színpad hatalma e jelenet színrehozatalánál nagy erővel bizonyul be") – mégis javasolja a visszatérést Madách elképzeléséhez. Ugyanakkor, mintegy hangsúlyozva a mű mitikus jellegét, Lucifer fellépését az úrral szemben igen erőteljesnek érzi. "Ellentmondásában is ott kell lennie a fél-elem, a meghunyászkodás bizonyos fajtájának" – hangzik a kritikus tanácsa.

Új elképzelések

Az 1898. december 9-i felújítás rendezőjeként a társulat új színésze, Janovics Jenő mutatkozik be. A később Budapesten is sikert arató *Fáy Szeréna* Évája a Magyar Polgár beszámolója szerint "az örök nő szédítő szélsőségekből összetett: egyszerű és rejtélyes, nyílt és titokszerű, szüzi és léha, fenéges és süllyedt, mindig egyforma és örökké változó."¹¹ Ismét a forradalom színe váltja ki a legnagyobb hatást. Ugyanakkor a zsúfolásig megtelt színház – véli az egyik kritikus – egyben a nemes ízlés bizonyítéka: alkalom a sűrűn látható, művészi igényt rendszerint nélkülöző könnyű műfajok elutasítására. Az ember tragédiája – a Gésák alkonya címmel az *Ellenzék* cikkírója ilyenképpen medítál: "A hastánc művészete ege tegnap bealkonyult. Tegnap egyetlen egyszer sem hánytak cigánykereket a kolozsvári színház színpadán. A csepürágás helyet adott Madách Imrének, aki elég ostoba volt, hogy komisz, unalmas drámát írt, ahelyett, hogy elragadta volna Owen Hall babérjait s megírta volna a Gésák szövegét ezelőtt negyven esztendővel (...). Ez még semmi. Akadt ember, aki jámbor időtöltései közepette előszedte ezt a darabot

és előadta Kolozsvárt. Valami Ditrói Mór nevű úrnak hívták ezt az embert. Színigazgató volt. Ez az ember még más bolondot is követett el. Csinált egyszer magyar-ciklust, egyszer Jókai-ciklust, egyszer Csíky-ciklust, egyszer pláne Shakespeare-ciklust is. Egy rakás drámát kiállított, s mondják, hogy 1000 forintot költött csupán Az ember tragédiájára.”¹²

Nyolc év alatt négy Madách-bemutató (köztük három elfelejtett mű felfedezése), a Tragédia színpadi újraeredése a századfordulón: tiszteletreméltó teljesítmény egy, súlyos pénzügyi gondokkal küszködő vidéki színház részéről.

(Más erdélyi városok: Máramarossziget, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Arad, Temesvár Tragédia-előadásai felfogásban nemigen különböznek Paulay dramaturgiai koncepciójától. Inkább az előadások visszhangjáról, egyik-másik színész alakításáról kapunk más-más jelzéseket.)

A kolozsvári színház vezetését 1905-től elvállaló Janovics Jenőnek köszönhető, hogy az elkövetkező években, 1905 és 1912 között a régi, majd az újonnan felépült Hunyadi téri épületben huszonhét-szer játszották az általa rendezett Tragédiát, változatos szereposztásban. Hogy aztán 1913. március 14-én – immár a színház új épületében – Paulay szcenáriumával szakítva, teljes (csaknem öt órát igénylő) szöveggel vigye színpadra.

Huszonegy év múlva, Az ember tragédiája színrevitelének félszázados évfordulóján mondja el, milyen elképzelések készítették annak idején merész vállalkozására. A Pász-

törtűz 1934. március 15-i Madách-számában közreadott visszaemlékezéséből megtudhatjuk: elsődleges célja időszerűvé tenni a művet, új kapcsolatot teremteni annak eszmevilágával. Ezért érezte szükségét annak, hogy a megcsontításokkal sok értékétől megfosztott művet a maga egészében tárja a nézők elé. Ugyanakkor azt is elmondja, hogy utólag tudatosodott benne e teljesség hátránya is: "Hiábája volt az elgondolásnak, hogy semmit sem hangsúlyozott ki, semmit sem helyezett élesebb fénybe, mindennek egyforma fontossága volt, semmit sem emelt ki."

Hevesi Sándorhoz hasonlóan, Isten és a lázadó angyal harcát állította központba, amiből eleve következik, hogy megnőtt Lucifer szerepe, mondhatni ő lesz a darab fő alakja.

Ekkor már nem annyira a színpadi elfogadtatás volt az elsődleges cél, hanem a műkínálta gondolati mélységek minél teljesebb és korszerű meglevenítése. A színjátszás új eszközeinek a felhasználásával. Különbösen is Janovics egyetlen rendezést sem tekintett – ahogy ő mondta – "vegleges formájúnak", állandóan változtatott eredeti elképzelésein. Az új színpadkép kialakításában bőven él a fantáziát segítő technikai lehetőségekkel. Kéziratban maradt visszaemlékezésében olvashatjuk: "Az ember tragédiájának kolozsvári új színpadi formája mindenekelőtt ezeket, a technikai fejlődés által kínálkozó lehetőségeket használta ki. A költeménynek olyan részletei kerülhettek színpadra, amelyek eddig, a technikai fogyatékoságok miatt, kimaradtak, de minden rendezői elgondolás fölött uralkodott az a szempont, hogy

* Ma a román Nemzeti Színház épülete. (a Szerk.)

szigorúan ragaszkodni kell a költői mű szelleméhez és szövegéhez.”¹³

A kritika méltányolta ezeket a színpadtechnikai megoldásokat, nem fogta fel úgy őket, mint amelyek elvonják a néző figyelmét a szövegről. *Sebesi Samu* például így ír az *Ellenzék* 1913. március 15-i számában: „...Amit eddig a képzelet világa alkotott magának, ma a tudomány a valóságban is úgy varázsolja elénk, hogy illúzióink teljes kielégítést nyer.” A szereplőkkel (Ádám – *Nagy Adorján*, Lucifer – *Szakács Andor*, Éva – *Hettyei Aranka*) foglalkozva a rendező – és a kritika – kiemelt figyelmet fordít Lucifer alakjára. Jólslata, mely szerint időbeni terjedelme miatt az előadás érdeklődésre nem számíthat, nem vált be. Az év végéig tizenöt alkalommal láthatja a kolozsvári közönség, és nem szünetelnek az előadások a háború idején sem.

A világháború befejezésével a Tragédia erdélyi pályafutásának is lezárul egy korszaka.

Janovics Jenő – aki közvetlen résztvevője volt a történelmi változásnak – így örökíti meg a fordulatot a *Hunyadi téri színház* című, kéziratban maradt munkájában:

“1918. december 18.! Nevezetes dátum *Az ember tragédiája* erdélyi színpadi karrierjében. Ezen az esten került nálunk színre századszor *Madách költeménye*. Skülönös játéka a véletlennek, hogy ez volt egyszermind a pazar szépségű *Hunyadi téri új színházban* *Az ember tragédiájának* utolsó előadása.”¹⁴

Változó világban

Az I. világháború után a magyar irodalom klasszikusainak erdélyi jelenléte alkalmoszerű.

Műveik inkább csak régebbi kiadásokban, egy-egy időszaki kiadvány, almanach, naptár, tankönyv révén jutnak el az olvasóhoz. Szerepük viszont fontosabb: a magyar nemzeti-nemzetiségi tudat egyik fő forrása, erősítője lesz az irodalom. Gondoljunk a máig élő Petőfi-kultuszra, az évenként megtartott segesvári megemlékezésekre vagy az 1919 után a kibontakozás lehetőségeit kereső erdélyi szellemi életben fel-fellobbanó és széleskörű *Ady-vitákra*.

Madách is hasonló örökségnek számított kezdettől fogva. Évtizedeken át, kisebb-nagyobb megszakításokkal, állandó szembesítésre készített.

Az első nagyobb alkalmat Madách születésének a századik évfordulója kínálja.

A kolozsvári Lepage Könyvkiadó vállalat 1923-ban díszes kiadásban jelenteti meg *Az ember tragédiáját*, az Erdélyi Irodalmi Társaságban előadás hangzik el Madáchról (*Kristóf György* egyetemi tanár tartja), az *Ellenzékben*, a *Pásztortűzben*, a *Keleti Újságban* megemlékezések olvashatók, *Kristóf György* pedig külön kötetben adja ki korábban lapokban publikált *Madách-tanulmányait*.¹⁵

Az csak természetes, hogy az új körülmények között a bizva-bízás erkölcsé kapott nagyobb nyomatékot. Ahogy *Zágoni I sván* írta a *Keleti Újságban* 1923. január 21-én: “Tépelődésünkben eligazít (...) vigasztal a csalódás és lemondás csügedései között...” De nem sikkad el a mű – *Kuncz Aladártól* kölcsönözve a kifejezést – “egyetemes élet-szemlélete” sem.¹⁶ Az *Ellenzék* már 1921-ben úgy idézi meg *Madách* művét, mint “az irányvesztetten tévelygő, lihegve vergődő,

fuldokló emberiségnek örökös vigasztalóját”.

Az 1920. október 29-i (százegyedik) előadásra a magyar társulat új otthonában, a sétatéri nyári szinkörben kerül sor. Nagy erőfeszítések után, új szereposztással (Ádám – *Táray Ferenc*, Éva – *Poór Lili*, Lucifer – *Szakács Andor*), kirobbanó sikerrel. Az 1923. január 22-re kitűzött centenáriumi előadást azonban a hatalom betiltja. Janovics így örökíti meg a színház életében is sorsformáló történelmi momentumot:

“A színház zsúfolva. Egy talpalatnyi állóhely sincs. Feszült, izgalmas várakozás. (...) A gong megszólal. A színház igazgatója lép a függöny elé és bejelenti a darabváltozást. Rendőrök, detektívek állnak a színpalak között. (...) Az igazgató bejelentése csak sírásba csukló néhány mondat, a végén azonban acélosan szárnyal a szó aljkáról a megrendült magyar közönség felé:

Ember küzdj és bízza bízzál!”¹⁷

Két év múlva megérkezik végre a felsőbb jóváhagyás, és 1925. február 2-án ismét műsorra tűzhetik a Tragédiát, amelyre a jegyek elővételben kelnek el, és amelyben az egykori Lucifer, Szentgyörgyi (mellékalakként) még fellép.

A harmincas évek elejének megritkuló előadásai után, az ösbemutató ötvenedik évfordulóján fordul erőteljesebben a figyelem Madách felé.

Az erdélyi szellemisség ismert személyiségei – *Reményik Sándor*, *Kovács László*, *Ravasz László*, *Bánffy Miklós* – szólalnak meg a két rangos folyóirat, a Pásztortűz és az Erdélyi Helikon 1934-es évfolyamában. De emlékezetbe idézhetjük *Szerb Antalnak* az Erdélyi Szépművészeti Társaság ekkor megjelenő

magyar irodalomtörténete Madách-fejtegetéseit, a szellem-történeti szempontot érvényesítő szerző ösztön és gondolat összefüggéseit kereső megállapításait.¹⁸

A színházi világban otthonos erdélyi író, *Bánffy Miklós* (Kisbán Miklós néven írja műveit) a budapesti és a bécsi jubileumi bemutatót ismertetve, elmondja az Erdélyi Helikonban, milyen módon rendezné meg ő a Tragédiát. Elképzelésének alapgondolata: az első kép és az utolsó lenne a drámai misztérium kerete, a “valóságot” képviselné a három főszereplő, akikkel szemben minden egyéb látomás. A többi szereplő és a tömeg csupán vízióként, Ádám és Éva álmában jelenne meg. A mitológiai színtérnek egyetemességet kell sugallnia, hisz – fejtegeti a továbbiakban – Madách költészete nem “a középkor gyermekszívű hitéből táplálkozik, mellyel a misztériumokban találunk. Ő téren és időn túli, világűrben lebegő hatalmakat ír meg, erőket és kozmikus harmóniát”.¹⁹

A bécsi előadás három (egymást kiegészítő) szereplőjében, illetve a teremtés-mítoszban ezt a mélyebb emberi egyetemességet látja megvalósulni.

Janovics távozása után, 1934. február 27-én *Kádár Imre* újszerű (a londoni színt a jelen “furcsa borongásai” miatt elhagyó), a naturalista illusztrációkkal szakító, fényhatásokat alkalmazó rendezésében újítják fel Az ember tragédiáját. Új szereplőkkel: Ádám – *Balázs Samu*, Éva – *Erényi Böske*, Lucifer – *Forgács Sándor*. “E hatalmas mű új szcenirozásban a közönség olyan széles rétegeit mozgatta meg, hogy a helyi magyar színház történetében erre még példa nem volt” – adja hírül az Ellenzék két nap múlva az osztatlan

közönségsiker hangulatában fogant cikkében.²⁰

Több mint húsz alkalommal adják alig egy félév alatt, néhányszor a nagyváradi, illetve a brassói közönségnek.

Talán nem érdektelen ennek az évtizednek két másik Madách-momentumára is emlékeztetni. Gondolok az Erdélyi Irodalmi Szemle 1934-ben megrendezett irodalmi törvényszékére, amelyen szakmabeliek – írók, színikritikusok, színészek – mondták el véleményüket, illetve az Apáczai iskolájában, a Református Kollégium udvarán 1937. június 26-án megtartott szabadtéri előadásra. A szabadtéri játékok természetes igényéhez igazodva, az erdélyi színjátszásban később is szerepet játszó rendezők (Kádár Imre és *Gróf László*) különös gondot fordítottak a színpadkép látványosságára, a díszletekre. Az Ellenzék színházi tudósítója viszont a fiatal színészek (Ádám – *Nagy István*, Éva – *Fényes Alice*, Lucifer – *Kovács György*) művészi adottságaira, a másfajta játéktílusra hívja fel a figyelmet. (Az egymást követő három ünnepi előadást mintegy hatezren nézik végig, és nem maradnak el most sem a váradi és a brassói kiszállások.)

Nem hiányzik a kolozsvári színpadról Az ember tragédiája a II. világháború megváltozott körülményei között sem. Az 1942–43-as szezonban (ismét a Nemzeti Színházban) tizenhatszor adják elő, *Mihályffy Béla* rendezésében. Ádám a fiatal *Senkálzsky Endre*, Évát többen játsszák (köztük *Versényi Ida*), Lucifert *Táray Ferenc*, majd *Lantos Béla* alakítja.

A kritikai fogadtatás egyes. *Kéký Béla* az Ellenzékben a rendezést, a díszleteket és a

zenét is jónak tartja,²¹ a Pásztortűz recenziója, *Vásárhelyi Z. Emil* szerint viszont a sok díszlet a költészet rovására megy. Nem nehezményezi ugyan azt, hogy a rendező az eddigi előadások tapasztalatait felhasználja, továbbgondolja, viszont kifogásolja az Űrjelenet kényszerű elhagyásával járó keret és az álomképösszemosását.²² Az Erdélyi Helikon visszafogottabban ír, a kapunyitást elsősorban a fellépő fiatal színészek perspektívája szemszögéből, mint erőpróba-lehetőséget ítéli meg. A művészi teljesítményt illetően fenntartásai vannak: "Nem érzett mögötte az az erős megjelenítő gondolat, az a rendezői szív, amely gyengébb színészi anyaggal is ki tud hozni belőle valamilyen egyéni, megújító erejű hatást."²³

Az újrafelfedezésre várva

1945 után mint "problematikus" művet kellett újraértékelni Az ember Tragédiáját is. Elég az 1947-es budapesti felújítás sajtóvisszhangjára gondolni, hogy ne is beszéljünk az irodalomtörténet berkeiben – lapokban, folyóiratokban, akadémiai ülészszakon – zajló vitákról.

A Kolozsvári Állami Magyar Színház 1946. szeptember 13-i felújítása félig sikerült felfedezés, nem kelt különösebb visszhangot. Mintha nem illene bele a korabeli irodalmi "elvárásokba". A Világosság pár mondatos cikkében éppoly kevés elismerő szó jut *Fekete Mihálynak*, a rendezőnek, mint *Senkálzsky Endre* (Ádám), *Felszeghy Mária* (Éva), illetve *Lantos Béla* és *Fekete Mihály* (Lucifer) játékanak. Nem lelkesítő az sem, amit a játéktílusról mond a rövid beszámoló írója: "Egy realista Ádám, egy századvégi-

romantikus, pipiskedő, üveghangú Éva, egy ármánykodó, szürrelaista Lucifer már önmagában is ziláltta tette a fővonalat...²⁴ A madáchi népértelmezésre (a "mély tenger"-ből csak a "felszín" érzékelhető) az Utunk így reflektál egy későbbi cikkben: "De minket nem a felszín hullámverése érdekel." Nem csoda, hisz a főszerkesztő *Gaál Gábor* a Toldi születésének századik évfordulóján még Arany hősről is úgy vélekedik, mint aki "a magyar nemesi-rendi, *osztályszerű* érvényesülésért küzd".

Hosszú, majdnem két évtizedes szilencium következik. Az 50-es években elkezdődő, majd a költő halálának századik évfordulója előtt megélnéknélő újraértékelések – *Waldapfel József*, *Barta János*, *Horváth Károly*, *Sötér István* és mások új távlatokat nyitó tanulmányai – az ekkori erdélyi Madách-értelmezésekre alig hatottak. Sőt a filozófiai szakirónak, *Tordai Zádornak* a kolozsvári Korunk 1957-es augusztusi számában közreadott Madách-tanulmányát épp új szempontjai miatt utasítja el, a korra jellemző "érveléssel" a hivatalosság.

Így aztán majd csak a hatvanas évek közepétől nyílnak meg Erdélyben Thalia templomának kapui Madách műve előtt.

Legkorábban, 1965. november 26-án, Kolozsvárott.

A rendező *Rappaport Ottó* a gondolati színház igényeinek úgy kíván eleget tenni, hogy – a legújabb szakirodalom mellőzésével – a műnek a drámaiságát hangsúlyozza. Nem a szerző, hanem a színházi rendező szempontjait kívánja megvalósítani. Miként később a másodszori színpadraállítás alkalmával megfogalmazta: "A Tragédia mindenke-

lőtt színpadi mű, színpadra, a színpad törvényszerűségeinek bámulatossá ismeretével írt drámai alkotás, amelynek rejtett vízjeleit a színpad fényei tudják igazán megvilágítani és megláttatni."²⁵

Nem kétséges, a színpadnak mások a törvényei, a rendezőnek értelmeznie kell a művet. Úgy hiszem azonban, hogy a mű szellemétől, az írói szándék művészi megvalósításától mégsem (vagy csak nagy kockázattal) térhet el a rendező.

Rappaport vállalta ezt a kockázatot. De helyenként félreértelmezi is Madáchot. Szerinte például az Úr már eleve tisztában van azal, hogy alkotása nem tökéletes ("lelke mélyén tudja, hogy Lucifernek igaza van"). Ebből következik, hogy háttérbe szorul Ádám eszme-hite, egyáltalán a valamibe való hite, az ördögtelenített és leegyszerűsített Lucifer pedig valósággal megdicsőül. Kettőjük konfliktusa nemcsak elsikkad, de Lucifer egyenesen segítője Ádám küzdelmeinek. Az Utunk kritikusa *Marosi Péter* az előadást elemző terjedelmes cikkének már a címével, *Gondolatok a színházban*²⁶ jelzi egyetértését ezzel a demitizálással, ilyen értelemben emeli ki a koncepció egységét, ebben jelöli meg korszerűségét. ("Egyértelműen, tisztán érzékeltette, mit olvasott ki – mai szövegmagyarázatok nyomán – a Tragédiából.") A lap következő számában *Szöcs István* épp a koncepciót vonja kétségbe, a szöveg túlzott megcsonkításával kialakított "szemléleti egységet". Lényeges momentumok (több mitikus elem, a gúlát építő, szenvedő tömeg, Éva vonzó gesztusai a prágai színben, az Ádám öngyilkossági szándéka láttán dühöngő Lucifer) elmaradása nem ok nélkül készíti a kritikust elma-

rasztaló ítélet megfogalmazására: "A rendező lemondva tehát Madách ellentét párijairól, Madách színpadi elképzeléseiről, mindent a színészekre, a játéktér tervezőjére, a zenére és a meghagyott szövegrészekre bízott." Majd ezekkel a szavakkal fejezi be vitacikkét: "Az ember meghallgatja kedvenc szimfóniáját vonósnégyes átíratban is. De ez nem jelenti azt, hogy nem hallgatta volna meg még szívesebben teljes zenekarral."²⁷

A Tragédia addigi értelmezéseit külön kiadványban szembeesítő *Kántor Lajos* a szakirodalom felhasználásával kapcsolódik be a vitába. Elismeri ugyan, hogy a húzások nem voltak a legszerencsésebbek, valójában – Marosihoz hasonlóan – elfogadja az új értelmezést. "...A legfontosabbat ebből a figurából is megőrizte: az emberért vívódó Madách néz ránk a nagyratörő értelem képviselőjéből" (ti. Luciferből) – veszi védelmébe (úgy tűnik: túlzóan) a rendezői koncepciót és a bukaresti *Jules Perahim* színpadképét, illetve *Oláh Tibor* kísérőzenéjét.²⁹

A színészi teljesítményről, a főszerepeket játszó három jeles művész alakításáról valamennyi kritikus elismeréssel ír. Az intrikusként megszokott *László Gerő* Ádámjának "meleg emberségét" és "nemes egyszerűségét" emelik ki, a tizennyolc év után ismét Lucifer szerepében fellépő Kovács György alakításában az tűnik fel, hogy győzelmet tudott aratni önnön egyénisége fölött, és így – a rendező elvárásaihoz híven – "emberközelse" tudta hozni szerepét. *Vitályos Iláikó* "kiegyensúlyozó" Éváját érzelmi telítettségért dicsérik.

Pár év múlva új szereposztással, a rációt és lázadó indulatot ötvöző, sallangmentes dik-

ciójú *Péterffy Gyula* Luciferével, majd a *Sinkovits Imre* (Ádám) és *Major Tamás* (Lucifer) vendégszereplésével kapnak új lendületet a kolozsvári Tragédia-előadások, és kerül sor a magyarországi (budapesti és debreceni) vendégszereplésre is.

Madách Imre születésének százötvenedik évfordulóján, 1973 őszén felfrissített szereposztásban az egykori Ádámot, László Gerőt (kiünő teljesítményt nyújtva most is), mint Lucifert láthatjuk viszont, Ádám, illetve Éva szerepében pedig a Sütő-darabokban "fel-nőtt" két fiatal színész lép fel: *Héjja Sándor* és *Sebők Klára*.

Rendezés, szerepfelfogás és játék összhangja csak részben sikerül. Ezért aztán nem ülnek el a viták ez alkalommal sem.

Madách művének erdélyi színpadi útja 1974-ben Nagyváradon (*Szabó József* lírai beállítású felfogásával), 1975-ben Marosvásárhelyen (*Harag György* érzelmét és látványt ötvöző rendezésével) folytatódik.

De ez már külön bűvárkodást érdemel. (*Elhangzott az I. Madách Szimpózium előadásai között.*)

Jegyzetek

1. Németh Antal: *Az ember tragédiája a színpadon*. Bp., 1933. Koltai Tamás: *Az ember tragédiája a színpadon*. Bp., 1990.
2. Haraszi Gyula: *Madách Imre*. Kolozsvár, 1882. Morvay Győző: *Magyarító tanulmány Az ember tragédiájához*. Nagybánya, 1897. Ebben (a kolozsvári színház száz éves jubileuma alkalmából) jelenik meg Ferenczi Zoltán könyve, *A kolozsvári színészet és*

színház története. Kolozsvár, 1897. 3. Tervéről egyik közeli barátja számol be a Pataki István szerkesztette Kolozsvár, 1892. február 11-i számában. 4. Janovics Jenő: *A Farkas utcaisínház*. Bp., 1941. 134-135. 5. Ellenzék, 1884. febr. 28. 6. Ellenzék, 1884. febr. 29. 7. Élet és Irodalom, 1884. márc. 2. 8. Ellenzék, 1885. márc. 17. 9. Gyalui Farkas: *Az ember tragédiája Kolozsvárt*. Kolozsvár, 1895. dec. 5. 10. Ellenzék, 1895. dec. 5. 11. Magyar Polgár, 1898. dec. 10. 12. Ellenzék, 1898. dec. 10. Janovicstól tudjuk: Ditrői Mór 1891-ben 48 napig tartó *Magyar-ciklus*ában 42 magyar író és zeneszerző 56 darabja került színre. Később a *Shakespeare-ciklus* keretében Shakespeare 17 darabját adta elő. 13. Idézi Jordáky Lajos: *Janovics Jenő és Poór Lili*. Kriterion K. Buk. 1971. 55. 14. A kéziratnak ezt a fejezetét Enyedi Sándor színháztörténész közli a kolozsvári Korunk 1992. decemberi számában. 15. Kristóf György: *Petőfi és Madách*. Kolozsvár, 1923. 16. Kuncz Aladár: *A mi Madáchunk*. Nyugat, 1923. I. 141. 17. Janovics Jenő: *Az ember tragédiája felújítása*. Közli Enyedi Sándor. Korunk, 1992. 11. sz. 107. 18. Szerb Antal életművének kutatója, az esztéta Poszler

György épp ezt tekinti a szellemtörténész Szerb Antal Madách-értelmezése sarkalatos pontjának. P.Gy.: *Szerb Antal*. 1973. 188. 19. Bánffy Miklós: *Az ember tragédiája a színpadon*. III. Erdélyi Helikon, 1934. ápr. 250. 20. Th. Zs.: *Az ember tragédiája*. Ellenzék, 934. márc. 1. 21. Kéký Béla: *Az ember tragédiája*. Ellenzék, 1942. szept. 12. 22. Vásárhelyi Z. Emil: *Kapunyítás*. Pásztortűz, 1942. szept. 15. 23. R. Nagy András: *Színházi Napló*. Erdélyi Helikon, 1942. 11. sz. 739. Ugyanebben a számban portrét olvashatunk a kolozsvári színház úttörő egyéniségéről, Kotsi Patkó Jánosról és Szentgyörgyi Istvánról. 24. jz; *Az ember tragédiája a kolozsvári Szentgyörgyi Színházban*. Világosság, 1946. szept. 15. 25. Rappaport Ottó: *Kortársunk Madách*. Igaz Szó. 1973. 2.sz. 216. 26. Marosi Péter: *Gondolatok a színházban*. Utunk, 1965. dec. 10. 27. Szöcs István: *Madách színpada*. Utunk, 1965. dec. 17. 28. Kántor Lajos: *Száz éves harc "Az ember tragédiájá"-ért*. Bp., 1966. 29. Kántor Lajos: *Hűtlenség és hűség*. Madách - mai színpadon. 1966. In: K.L.: *Alapozás*. Kriterion K. Buk., 1970. 17-34.